

תמוז שלשום גם היום

בלפור חקק

סיוור בעקבות "תמוז שלשום" מאת ש"י עגנון

עליו את אורח החיים של הסביבה הקרובה לו, אך הוא אינו מחליט ואינו שלם עם עולמו ועם מעשיו. גיבור המשנה של היצירה הוא הכלב בלק. יצחק פוגש בכלב בשכונת הבוכארים בירושלים, בשעה שהוא צובע כתובות הקדש. הוא כותב על הכלב את הכתובת "כלב משוגע", ומאז רע ומר גורלו של הכלב.

אנו יוצאים לסייר בעקבות יצחק קומר והכלב בלק, וניתן לבנות מסלולים שונים של סיורים בעקבות הרומאן "תמוז שלשום". אציג כאן את אחת התלופות האפשריות לסייר בעקבות היצירה, ומובן שאין הסיור תחליף לקריאת היצירה. הסיור אמור להיות זרז לקריאת היצירה, לאלו שעדיין אינם מכירים אותה.

תחנה ראשונה - שער האליאנס (מרכז פלל, 97'09)

תחנה זו נבחרה לפתוח את הסיור, כיוון שכאן בשער האליאנס קיבל הכלב את שמו בלק: "נינער הכלב וצר, שמעו רגליו ונתבהלו. קפצו כולן כאחת והתחילו רצות. עד שלא היה בהן כח לדוץ ועמדו אצל בית הספר של חברת כל ישראל חברים. הביט הכלב על שערי בית הספר וראה שתי ידיים משולבות זו בזו דרך אחווה ורעות. נכנסה בו קנאה ונתקנא בכריות בני אדם שאין ידיהם זזות זו מזו ונתאנח על עצמו שהוא נרדף מהם. ולא היה אותו שוטה יודע שלגבי שנאה ורדיפות הכל שווים. כבני אדם ככלבים. עם שהוא יושב על שערי בית הספר כשכש בזנבו ואמר, הרי כאן מלמדים כל מיני חכמה, אפשר ללמדוני מה טעם אני שנאו... לא עלצל הפעמון עד שיצא המנהל. קפץ הכלב כנגדו וליקק את מקלו והביט באותו אדון בעיניים של בקשה... וכל אותה שעה היה לוחש, בבקשה ממך אדון, ראה מה כתוב כאן. ראה המנהל אותיות עבריות, נטל זוג משקפים וחיוגם לעיניו והתחיל קורא כדרכו משמאל לימין. זיווג את האותיות וצירפן וקרא בלק. חייך ואמר, אנשי ירושלים בקיאים בחומש ויודעים שהיה רשע אחד בלק וקוראים לכלבים שלהם על שמו, החליקו לכלב על ראשו וצייץ לו בלק. שמע הכלב שקורא לו בלק והיה תמיד, אבל לא נעלב. אם כך אף אנו יכולים לקרותו בלק" (מתוך תמוז שלשום, עמ' 290-292).

יש מי שקוראים ביצירות עגנון ותוהים אחר משמעות הדברים, ויש מי שיוצאים לסייר בעקבות עגנון. בשנים האחרונות אני מדריך סיורים ספרותיים בעקבות יצירות ספרות, ואחד הסופרים שאני אוהב לסייר בעקבותיהם הוא ש"י עגנון. עגנון נחשב לגדול הסופרים העבריים בדורנו, והוא גם הסופר הישראלי היחיד שזכה בפרס נובל לספרות. הוא נולד כשמואל יוסף צ'צ'קס בעיירה בוצ'אץ אשר בגליציה ב-1888, עלה לארץ בצעירותו ב-1909 והתגורר בשכונת נוה צדק (כאן גם פרסם את סיפורו הראשון "עגונות" בשמו עגנון). ירד לגרמניה ב-1912 ושם נשאר שנים עשרה שנים. הוא נשא בגרמניה את אסתר מרכס לאשה ונולדו לו ילדיו אמונה ותמדת, ורק ב-1924 לאחר שביתו עלה באש הוא עלה לארץ בגפו כדי להשתקע בה ולהעלות את משפחתו, והפעם הוא היה נחוש לעלות ולהתגורר בירושלים. המתח בין יפו לירושלים, שתי הערים שאליהן עלה עגנון בשתי עליותיו לארץ, מפתנסות את הרומאן "תמוז שלשום" והוא הופך למתח מטאפיזי בין שתי ערים, שכל אחת מהן מייצגת עולם אחר והן נתפסות כשתי ערים שהן מקוטבות זו לזו באופן מהותי. יש לזכור שעגנון בעלייתו הראשונה לארץ התפקד וחי ביפו חיים של חולין, ואילו בעלייתו השנייה לארץ הוא חזר לדת ובחר באופן מזכון לגור בירושלים ולחיות חיים של משמעות ושליחות. עגנון נתן ביטוי לשינוי שחל בו הן ביצירותיו והן באגרות שכתב לאסתר רעייתו והאגרות פורסמו לאחר מותו בספר "אסתרליין יקירתו".

הרומאן "תמוז שלשום"

ברומאן "תמוז שלשום" מתאר עגנון את תקופת העלייה השנייה (1904-1914). גיבור הרומאן הוא יצחק קומר, העולה לארץ משבוש (היא בוצ'אץ). כעגנון גם גיבור הרומאן עולה ליפו ולאחר שהוא נכזב ממנה הוא עולה לירושלים. לאורך כל הרומאן הוא דמות קרועה בין העולמות. ביפו הוא מתחבר לסוניה וחי חיי חולין, ובירושלים הוא נעשה צבע ונושא לאשה את שפרה, בתו של גדול הקנאים החרדים במאה שערים. גם כשהוא נושא לאשה את שפרה ומתחמד, הוא נשאר קרוע. הוא מקבל

אמרה יפים הלילות בירושלים אבל הימים עייפים... וכל מקום שם בירושלים קרוי משה, או אהל משה או זכרון משה או ימין משה או מזכרת משה. רוצה אתה להגיע לאחד מן המקומות הללו שוכח אתה אותה מלה שנטפלה למשה, ואתה הולך ממשה למשה ואין אתה מגיע למשה זה שרצית" (עמ' 156).

תחנה רביעית - הגמנסיה העברית בשכונת זכרון משה

מרחוב דוד ילין נפנה שמאלה דרך רחוב אפרים כהן ונמשך עד רחוב חגיז. ברחוב חגיז 17 במבנה ששוכנת בו ישיבת "כתר תורה" שכנה ב-1909 הגמנסיה העברית. ברחוב זה יש להרחיב על אופיה של השכונה בראשיתה כשכונת משכילים חילונית, ובתצפית על שורות הבתים לתאר את מבנה השכונה. השכונה עברה תהליך של התחדדות וכל המוסדות המשכיליים שקמו בשכונה הפכו בשנים האחרונות לישיבות ותלמודי תורה (בסיוור בשכונה ניתן להצביע על מבנים כאלה).

קטע לקריאה:

"נתרצה לו יצחק (קומר) והניח לה את חדרו ושכר לו חדר בזכרון משה. שכונה זו נבנתה שנה אחת קודם שעלינו לארץ ישראל. והיא משוכבתת משאר השכונות, שעשויה לפי תכנית מתקנת ולפי חוקי הבריאות. כל בית עומד לעצמו, ורחוב מהלך באמצע, ואילנות נטועים לצדי הרחוב, שעתידים לתת צל בימות החמה וסכך לסוכות החג. ואף על פי שרופא חכם הזהיר שלא יטעו אילנות, שאילנות צריכים מים, ומים מביאים יתושים, ויתושים מביאים את הקדחת, אף על פי כן נטעו אילנות, ומקמצים מפיחם ומשקים אותם, ואשה מודדת בהם את ילדיה הרכים. כשם שהשכונה מעולה כך יושביה מעולים. נוהים לשמים ונוחים לבריות, ואין רודפים זה את זה משום דעותיהם. מקצתם סוחרים וחנוונים ומקצתם מורים וסופרים, מהם כותבים בעיתונים וגו'" (עמ' 237).

תחנה חמישית - דירתו של ברנר בזכרון משה
מרחוב חגיז נפנה ימינה לרחוב חפץ חיים, נציץ לשטיבל החרדי שלפניו ונמשך לרחוב פרי חדש המקביל לרחוב זה. ברחוב פרי חדש 22 נמצא בית וינברג, שבו גר בפרק זמן מסוים יוסף חיים ברנר בהיותו בירושלים חבר מערכת "האחדות". בהקשר זה כדאי לספר על מערכת היחסים המיוחדת שנקמה בין ברנר ועגנון ולשלב מקורות

בתחנה זו חשוב למסור פרטים על ה"אליאנס" ולתצפת על השער ששרד מבית הספר אליאנס. השער עמד ברחוב כל ישראל חברים וכיום הוא ברחוב יפו, סמוך לבניין מרכז כלל שנבנה על חורבותיו. מכיוון שלמדו באליאנס צרפתית, בוחר עגנון ללגלג על המנהל הקורא עברית משמאל לימין וכך הוא קורא את המלה "כלב" ומגיע לשמו של הכלב "בלק". וזה שמו ביצירה מכאן ואילך.

תחנה שנייה - בית החולים האנגליקני
(חוצים את רחוב יפו לכיוון ה"דוידקה", וממש בקצה רחוב הנביאים נמצא בית החולים האנגליקני שמשמש היום בית ספר אנגליקני לילדי דיפלומטים זרים) על משקוף בית החולים כתוב שהוא הוקם ב-1896 כבית החולים של המיסיון האנגלי. בהקשר זה כדאי להרחיב על בתי החולים שהוקמו ברחוב הנביאים (ולכן כינויו הראשוני היה "רחוב בתי החולים") ועל פעילות המיסיון עם חדירת המעצמות לארץ (וכמוכן לירושלים) לאחר שיבתו של הסולטן העותמני ב-1840 בתוטי המעצמות.

קטעים לקריאה מתוך "תמוז שלשום":
"שאל יצחק את בעלת הבית, והיכן אותה קטנה שהייתה מסייעת אתכם באכסניא? אמרה ציפה ריבה, אותה קטנה מוטלת בבית החולים של המיסיון, והלוואי ותעמוד בריאה. ואם תעמוד בריאה, הלוואי שתעמוד ביהדותה.... או ריבונו של עולם, באים יהודים לירושלים עירך כדי לעבדך באמת ואתה שולח עליהם צרות וייסורים ותחלואים ומשומדים ומסיתים שמפתים לעבודה זרה וגו'" (עמ' 492).
על המשומדים ניתן להרחיב בסיוור למי שירצה לפנות בסוף הסיוור לבתי פינגולד.

תחנה שלישית - שכונת זכרון משה

נלך ברחוב פינס עד רחוב ילין ואז נפנה ימינה. כאן יימסרו פרטים על שכונת זכרון משה ועל מייסדיה (דוד ילין היה אחד מהמייסדים). השכונה נבנתה בשנת 1906 ואילך. בתקנות זכרון משה נאמר: "הבתים לא ייבנו כמו בחברות קודמות בשורות ארוכות יחד, רק כל שני בתים נבנים לבדם, באופן כי כל בית יהיה מקום פנוי לפניו משלושת עבריו".

קטע לקריאה:

"עשתה סוניה בירושלים חודש ושני חודשים וחזרה ליפו.

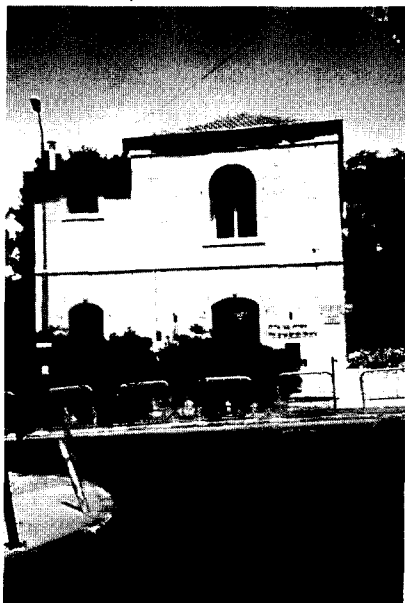
נתן בו אותותיו. זהו בית העם הראשון שהוקם בירושלים ב-1907, והיה מקום מפגש למשכילים, מעין מתנ"ס ובית תרבות שכונתי:

קטע לקריאה:

"...הולך יצחק (קימר) לבית העם להפיס דעתו קצת בחברת בני אדם. יש מפליגים בשבח בית העם, שהוא בית כינוס למשכילי העיר מבקשי דעת ודורשי תחיית ישראל, ויש מקנטרים ואומרים, צריך היה בית העם להיות כן ואינו כן נכנסים לחצר גדורה שמגדלת קוצים ואבנים ובאים לאולם גדול, ושני חדרים לו מכאן ושני חדרים לו מכאן. בחדר אחד יושב לו הספרן ומשאל ספרים, ובחדר אחד יושבים כל הרוצים להוציא שעה יתירה מן השעות שהיום מרובה בהן, וחד אחד ראשי הוועד מתכנסים שם להתייעץ על עסקי בית העם. וחדר אחד משמש מעין מזנון וגו'" (עמ' 326-327).

תחנה שמינית - בית בני ברית

נחצה את רחוב שטראוס לכיוון קופת חולים כללית (משמאלנו) ונמשיך לרחוב בני ברית שם עומד בית בני ברית. מבנה זה שימש את בית הספרים הלאומי בראשיתו והוקם כאן ב-1902. תחילה נקראה הספרייה הלאומית "בית מדרש אברבנאל" וכן "אנזי יוסף". בהקשר זה ניתן להרחיב על ההיסטוריה

בית בני ברית, צילום: בלפור חקק

על תקופת מגוריו של ברנר בבית זה. מתוך תמוז שלשום ניתן לקרוא את הקטע המתאר את ביקורו של ברנר בפונדק של מלכוב:

קטע לקריאה:

"כיוון שראה מלכוב אותו קרא לביתו ואמר, ייטילי ייטילי, מהרי והביאי כוס תה לברנר. מלכוב אינו רגיל להשתמש בכיתו, אבל כשברנר בא חס לו על-כל רגע ורגע בלא עמר, לפיכך קרא לביתו. כל אותה שעה לא זזו עיניו של יצחק מסופר גדול זה, אחיהם של הנדכאים, שלא נצטיין לא במלבושיו ולא בשום דבר חיצוני משאר כל הפועלים הפשוטים. הרגיש בו ברנר ונתן לו שלום. החזיר לו יצחק שלום, והיה משתומם שמחזיר שלום לברנר ואינו מרגיש שברנר הוא" (עמ' 382).

תחנה שישית: בית ספר למל

מרחוב פרי חדש נמשיך ימינה עד רחוב ישעיהו. נפנה ימינה לתלמוד תורה של חסידות רוז'ין, מבנה שבעבר שכן בו בית ספר למל. בית הספר הוקם במקום זה ב-1903. המייסד היה המשורר לודוויג אוגוסט פרנקל, שנשלח לכאן על ידי עליזה הרץ להקים בית ספר על שמו של אביה שמעון פון למל. זה היה אחד המוסדות שהוחרמו על ידי החרדים בגלל שלימדו שם בעברית. בהקשר זה יש להרחיב על תחיית הלשון העברית ועל החרמות נגד בתי הספר השונים, בתוכם אליאנס ולמל. אחד הדרכים לחרמות נגד אנשים או מוסדות הייתה באמצעות פתקי חרמות שנקשרו לזנבות כלבים.

קטע לקריאה:

"וכשעלה לודוויג אוגוסט פרנקל להתקין בתי ספר בירושלים נתנדבו כמה מהם וזנבותיהם וקשרו בהם פתקאות שכתוב עליהם אני לודוויג פרנקל מוחרם ומנודה. ולא עוד אלא שעמדו כלבים בגבורה יותר מבריות בני אדם, כשקבל פרנקל לפני הקונסולים נרתעו רוב בעלי המחלוקת ואמרו ידינו לא היו בזה הרבה יצטרך ההיסטוריון לייגע עצמו עד שימצא היכן מסתיימים מעשי בני אדם והיכן מתחילים מעשיהם של כלבים" (עמ' 471).

תחנה שביעית - בית העם

מרחוב ישעיהו יש לפנות שמאלה למעבר של הרב פראג (אופלטהקה), משם מגיעים לשני מבנים מוסלמים (קבר ומסגד) וביניהם מבנה ישן שהזמן

נראה את "הישיבה הגדולה". כאן נספר את סופו של יצחק קומר. בתוך הישיבה הגדולה מתרחשת הפגישה השנייה של קומר עם הכלב בלק. מאז שיצחק קומר צבע את הכלב בלק בכתובת "כלב משוגע" ומאז שדבק בו הכלב בלק, נרדף הכלב בשכונות היהודים ורק בחצרות המוסלמים והנוצרים רווח לו. בסוף היצירה מגיע הכלב מעונה מתוך רצון לחפש את האמת. כאן באמצע דרשתו של רבי גרונום יקום פורקו. מסתתר הכלב תחת גלימתו של הרב. דרשתו של הרב היא מלאכת מחשבת עגנונית והיא סאטירה על הדרשנות החרדית. בתוך הדרשה טוען הדרשן שפני הדור כפני הכלב והוא מזכיר את הכלב בלק. באותה עת פורץ הכלב מגלימתו של הרב (עמ' 587) ומתעוררת מהומה. כולם נסים בבהלה ורק יצחק קומר עומד ומתבונן בשוויון נפש במתרחש, כיוון שאינו פוחד מן הכתובת על עורו של הכלב. הוא יודע שהוא כתב כתובת זו. ממשי כשהוא פונה ללכת מתרחשת הקסטטורפה.

קטע לקריאה:

"ניענע בלק ראשו כשהוא מהרהר בליבו, הולך הוא לו, ואני - אני נשאר כאן בזוי ורמוס ומשושה. נשתרבה לשונו עד שעמדה להישמט וליפול. ביקש להחזיר אותה למקומה ולא היה יכול להחזירה. התחיל חלחול מתוק מחלחל בין שיניו.... לא הספיק יצחק לילך עד שקפץ עליו הכלב ותקע בו שיניו ונשכו" (עמ' 595).

"קשרו את יצחק בחבלים והכניסוהו לחדר מיוחד ונעלו אחריו את הדלת והגיפו את התריסים, והיו מביאים לו מים ומזון.... ריסו (ארטו) של הכלב היה מחלחל והולך בכל אבריו.... לבסוף נשתתקו שרירי גופו ושרירי פניו. לבסוף נשתתקו שרירי לשונו ושרירי עיניו. לבסוף פלט את נפשו הכואבת והשיב רוחו לאלוקי הרוחות שאין לפניו לא צחוק ולא קלות ראש" (עמ' 605).

יצחק נשאר קרוע כל חייו עד יום מותו, והוא מסיים את חייו כשהוא עקוד בחבלים עד מוות.

בלפור חקק - משורה, כתב ומסייר בעקבות יצירות ספרותיות בירושלים.

של הקמת בית הספרים הלאומי והגלגולים שלו עד בית הקבע שלו כיום באוניברסיטה העברית בגבעת רם. ברומאן תמוז שלשום נקלע לכאן הכלב בלק, והתיאור משעשע מאד:

"ברח ונמלט שלא מדעתו, לבית אחד מלא ספרים. ובן הגיע אותו ביש גדא, לבית הספרים אוצר המדע. יושבים להם שם חכמים מחוכמים, כלילי הדעת מלומדים מפורסמים, מנסחי נוסחאות ומתקני מקראות, משערי השערות וכותבי הערות, וקולמוסים בידיהם וספרים לפניהם, וקונטרסים ופינקסים מעובים ועבים, רבים ופרים פרים ורבים וגו'" (עמ' 289).

תחנה תשיעית: בית אליעזר בן יהודה
מרחוב בני ברית נתעקל ימינה דרך רחוב חזנוביץ ונפנה לרחוב אתיופיה 11-13 שם התגורר בן יהודה עם משפחתו ושם חיבר את המילון העברי ואת העיתונים שערר והוציא לאור. הבית עומד מול הכנסיה האתיופית.

קטע לקריאה:

"אותו היום הניח יצחק את מלאכתו ונטל לעצמו מועד כדי להראות לחבריו את ירושלים... וקודם שהולך יצחק את חבריו לפניו מן החומה ביקרו את רחובות הבוכרים ואת בתי מגוריהם של התימנים, את בצלאל ואת בן יהודה. והגברת חמדה בן יהודה נהגה במ טובת עין והראתה להם את השולחן שהכניסה לו לבן יהודה לבית האסורים, וכן הראתה להם את הארון הגדול, שכל הלשון העברית מכונסת בו, מבראשית ברא אלהים עד המלים שיצרה היא וגו'" (עמ' 331).

הערת ביניים: ניתן כאן לפנות לכיוון בתי פיינגולד ונחלת שבעה ולהרחיב על הביטוי של שכונות אלה ברומאן "תמוז שלשום", וקיימת כמוזן האפשרות ללכת לכיוון מאה שערים, שם מוצא יצחק קומר את מותו.

תחנה עשירית:

מאה שערים, "הישיבה הגדולה", נחזור ברחוב אתיופיה וניכנס משם לרחוב בהרץ. בקצה מזרד בהרץ ניכנס למאה שערים דרך השער המכונה "שער ליפתא". השער מוביל אותנו לרחוב עין יעקב שבו שוכן שוק מאה שערים, ולא רחוק מהשוק